
Berin Bajrić

KUR'ANSKI ČOVJEK¹ (*AL-INSAN AL-QUR'ANI*) I NJEGOV SVJETLOSNI LET

Uvod u teoriju *tehaffuza*

Rezime

Ovaj rad prvenstveno pristupa učenju Kur'ana napamet kao jednom od nesvakidašnjih pa čak i jedinstvenih religijskih fenomena. Ozbiljenja ovog kur'anskog fenomena su nepregledna, i tragaocu za Istinom i unutarnjim značenjima Kur'ana otvaraju veoma široke vidike. Učenje Kur'ana napamet ima svoja dva neodvojiva aspekta a to su *tahfiz* ili vanjski aspekt učenja Kur'ana ili fizička supstanca i *tehaffuz*, o kojem je i riječ u radu, unutarnji aspekt učenja

¹ Sintagmom *kur'anski čovjek - al-insan al-Qur'ani* prvenstveno se želi ukazati na hafiza-čuvara Božije riječi koji kroz duhovna predvorja svog usavršavanja prolazi u početku pamteći, a kasnije stalno ponavljajući kur'anske ajete, nastojeći svaki ajet oživjeti u sebi i u praksi te tako postepeno doseći najviši stepen svoga usavršavanja; tako postajući upravo *kur'anski čovjek*. Ovim se nikako ne želi implicirati da ostali vjernici muslimani nisu ljudi Kur'ana, oni to svakako jesu, samim tim što vjeruju u Kur'an i poštuju njegove propise, međutim, ova sintagma je ipak najpodesnija da označi *hafiza* koji hodi duhovnim putevima stalno se usavršavajući. Ovom sintagmom također se želi napraviti razlika između čovjeka kako na njega gleda Kur'an (čovjek u Kur'anu) i *kur'anskog čovjeka*.

Kur'ana. Rad nastoji afirmirati ideju da se učenje Kur'ana ne bi trebalo primarno svoditi na puklo i mehaničko ponavljanje, već da putem *teħaffuza*, koji je definisan kao duhovno uzidgnuće ka Bogu preko učenja Kur'ana napamet, postepeno, prethodno prohodivši kroz duhovne mekame, hafizova duša usavršava i u konačnici dostiže stepen duše zadovoljne svojim Gospodarom i duše kojom je zadovoljan Gospodar. Tako hafiz-putnik, glačajući svoju dušu stalnim učenjem Kur'ana, provodeći u praksu njegove propise i naputke Poslanika, a.s., postaje uglačano ogledalo u kojem se ogleda Poslanik, a.s., prvi Kur'anski čovjek i prvi hafiz, i sam postiže stepen Kur'anskog čovjeka i dobija svoje duhovno upotpunjenje.

NA PRVI POGLED, neupućenom promatraču islam bi mogao izgledati kao čisto zakonodavna religija upravo stoga što nastoji da regulira i uređuje čitav život svojih sljedbenika. Unatoč tome, islam ima vlastitu duhovnost jer vjernikov dan nije ispunjen čisto formalnim obredima i zaduženjima. Ova duhovnost pretpostavlja da vjernik musliman svoje obrede obavlja bez rutine, ispunjavajući ih unutarnjim životom. Unutarnja ravnoteža čovjeka orijentiranog ka drugom svijetu krajnjim svrhama, ali čija je misija postizanje dobra i život na ovom, karakteristika je pobožnih muslimana od Božijeg Poslanika, a.s., Abu Bakra, r.a., 'Umara, r.a., 'Usmana, r.a., 'Alija, r.a., pa sve do današnjih. *Tesavvuf* (tasawwuf) se najčešće definira kao unutarnja, skrivena forma islama kao cjelovitog sistema življenja, odnosno kao unutarnja (ezoterična) tradicija islama. *Sufizam* je usredotočen na sãmo svjedočanstvo islamskog vjerovanja (kalima al-šahada), na sve metafizičke i eshatološke istine tog svjedočanstva. Sufizam izražava globalnu duhovnu tradiciju muslimanskog društva, čiji je primarni zadatak da čuva trajnu duhovnu baštinu muslimanskog *creda* od svake jednokratne upotrebe.² To je pronicanje i uspon u svijet prosvjetljenja i usredotočenja, svijet promišljanja i ozbiljenja vječnih Božijih poruka.

Jedan veoma važan aspekt duhovnog pregnuća u islamu je i učenje Kur'ana napamet. Vrijednost mu je nemjerljiva a datira još od vremena Poslanika, a.s., koji je bio prvi hafiz i pravi primjer osobe koja je puninom svoga fizičkog i

² Više vidjeti u: Rešid Hafizović, *Temeljni tokovi sufizma*, Bemust, Sarajevo, 1999., str. 6.

duhovnog bitka proživjela Kur'an. Nije li upravo on, kako njegova supruga Aiša, r.a., kaže, bio *Kur'an koji hoda*, odnosno živući Kur'an. Želeći se približiti ovome duhovnom stepenu slijedeći kur'ansku formulu *U Allahovome Poslaniku imate uzor prekrasni...*³ i svrstati se među one koje Poslanik, a.s., naziva Allahova porodica i elita (*ahl Allah wa ĥassatuh*), stoljećima nakon njega, jedan broj muslimana još od malih nogu se odlučuje na ovaj put – put učenja Kur'ana napamet. Trudeći se da bude *na sliku Poslanikovu, a. s.*, i time iskazujući ljubav prema onome koga mora voljeti više nego samoga sebe, vjernik se odlučuje uputiti na stazu pročišćenja duše i duhovnog usavršavanja čija su predvorja-*mekami* (maqamat) mnogobrojni. Poslanik, a.s., mnogo puta hvali one koji nose čitav Kur'an i za njih kaže:

Među vama je najodabraniji onaj koji nauči Kur'an i njemu podučava. (Buhari)

Slavljeni i Uzvišeni Gospodar kaže: 'Onome koga zikir i učenje Kur'ana zaokupe više od upućivanja molbe Meni, dat ću više nego što dajem onim koji Me mole.' (Tirmizi)

Ko bude učio Kur'an i radio po njemu, Allah će mu roditelje na Kijametskom danu krunisati krunom koja će biti blještavija od sunčeve svjetlosti u kućama na ovom svijetu! Pa šta mislite za onoga ko bude takav!?' (Ebu Davud)

Na Sudnjem danu će se reći onome ko je učio Kur'an: 'Uči i penji se! Uči kao što si učio na dunjaluku, jer tvoj stepen u Džennetu će biti tamo gdje proučiš posljednji ajet.' (Ebu Davud, Nesa'i i Tirmizi)⁴

Ovaj put nije nimalo lahak, ne zbog toga što je Kur'an tako teško naučiti napamet, već zbog same čovjekove prirode i njegove duše koja, iako zna biti *nafs radiya mardiyya* (duša zadovoljna svojim Gospodarom i On njome zadovoljan), vrlo često zna biti i *nafs ammara bi al-su'* (duša sklona zlu). Ovaj put je sličan putu koji prelazi duhovni putnik, *salik*. Putnik na duhovnom putu *tesavvufa* i putnik na duhovnom putu *teħaffuza* (taħaffuz)⁵ prolaze kroz slične ili gotovo

³ Sura Al-Aħzab, ajet 21.

⁴ Više vidjeti u: Imam en-Nevevi, *Adabi učenja Kur'ana*, El-Kalem, Sarajevo, 1998. g., str. 17.

⁵ U ovom slučaju svjesno je izabran upravo ovaj pojam, jer se radi o infinitivu pete glagolske vrste koja ima povratno ili reflektivno značenje, što znači da subjekt vrši radnju na samom

identične duhovne perivoje. Duhovni put *tehafuzza* je, ustvari, najintimnije i najprisnije putovanje ka Bogu, budući da se razvija i svoje ozbiljenje dobiva duhovno upijajući Božiju Riječ, Kur'an, a onda preko njega direktno stupajući u odnos s Bogom. Koračajući ovim putem, aršin po aršin, ajet po ajet, duhovni putnik, na početku tragač za Božijom Riječi ili *talib al-hifz*, a kasnije čuvar Božije Riječi *hafiz al-Qur'an*, prelazi duhovne stadije duboko i najintimnije vezan i u svom životu potpuno determiniran kur'anskim ajetima. U svom prelaženju iz jednog u drugi duhovni stadij, *hafiz* neprekidno duhovno raste i sazrijeva. Poput *salika* koji se prethodno dobrovoljno odriče svoga života i skida tamni veo sa svoje duše, tako i *hafiz* dobrovoljno umire (*al-mawt al-ihtiyari*) da bi otkrio transparentnu jasnoću duha i krenuo na Put.⁶ Ovaj put označava najdoslovnije ozbiljenje svakog oblika dosegnute spoznaje.

Allahovu, dž. š., naredbu izraženu ajetom: *Dotiču ga (Kur'an) samo očišćeni*⁷ možemo shvatiti i u smislu da u vezu s Kur'anom mogu doći samo oni čije su duše čiste i prosvijetljene, očišćene od prljavštine nagona i nečistoće materijalne i tjelesne zavisnosti. Kako god, Kur'anu ne mogu pristupiti oni čije su duše ogrezle u svakojakoj prljavštini, a ni Kur'an ne stupa u vezu s njima, niti ih dotiče (*la yamassuhum*). Ova predvorja-*mekami* (maqamat) nisu jednom za svagda određeni, niti im se tačno može odrediti broj, oni su različiti baš kao i ljudi. Oni nikako ne sliče ovozemaljskim, fizičkim granicama omeđenim predvorjima. Duhovni *mekami* nemaju granice niti se dosezanjem slijedećeg

sebi, te zbog toga u potpunosti odgovara ideji o duhovnom pregnuću i putovanju onoga koji uči Kur'an napamet, za razliku od, recimo, često upotrebljavanog pojma *tahfiz* koji općenito znači učenje Kur'ana napamet i ne odnosi se samo na onoga koji uči, već na čitav sistem učenja *hifza*. Pojam *tehafuz* je, stoga, mnogo intimniji i prisniji i može označavati duhovni put i ulaganje duhovnog i fizičkog napora te postepene preobražaje na putu usavršavanja tokom učenja Kur'ana napamet. Budući da pojam *tesavvuf* označava čitav jedan sistem duhovnog pregnuća i, ako ga shvatimo kao globalnu duhovnu tradiciju muslimanskog društva, čiji je primarni zadatak da čuva trajnu duhovnu baštinu muslimanskog *creda* od svake jednokratne upotrebe, onda i *tehafuz*, nesumnjivo, može biti dijelom *tesawwufa*. U prijevodu glagol *tehaffeza* znači postepeno učiti napamet, sustezati se, biti suzdržljiv, ograđivati se, pridržavati se, čuvati, paziti, brinuti se. Više vidjeti u: Teufik Muftić, *Gramatika arapskog jezika*, Ljiljan, Sarajevo, 1998. godine, str. 323.

⁶ Vidjeti u: Rešid Hafizović, Ibn Arebijeva spoznajna teorija, u: *Prilozi za orijentalnu filologiju* 42-43., Orijentalni institut, Sarajevo, 1992-93., str. 103.

⁷ Sura Al-Hadid, ajet 79.

napušta prethodni kao u slučaju ovozemaljskih predvorja ili položaja. Budući da se, u svom vertikalnom uspinjanju, stalno šire, te da nisu omeđena granicama, ova predvorja možemo shvatiti i kao ciklična ili kružna predvorja. Ona predstavljaju koncentrične krugove koji se (spiralno) uzdižu ka transcendentnom. U arapskoislamskoj kulturi se i vrijeme poima kao ciklično ili kružno. Autori poput Eve de Vitraj-Mejerovič ga nazivaju i *vertikalno* ili *atomističko* vrijeme⁸. Smisao vertikale u islamu je višestruko utemeljen, jer se komunikacija između Boga i Svijeta odvija upravo u vertikali. Ona se može uporediti i s arabeskom i njenim neprestanim bujanjem i rastom ka nebu.⁹ Kako se pročišćenje duše od neiskrenih namjera i nečistoća dešava prije samog započinjanja učenja Kur'ana napamet, tako duhovno usavršavanje traje tokom čitavog procesa učenja pa i kada se potpuno nauči Kur'an napamet. Ono traje cijeloga života.

Budući da je učenje Kur'ana stvar srca, jer...*nju (Knjigu-Kur'an) čine ajeti koji su jasni srcima onih što su učeni...*¹⁰, ono i počinje iz ljubavi i završava u ljubavi prema Allahu dž. š.

Od prvog naučenog ajeta hafiz se suočava s raznim poteškoćama koje ga ometaju u njegovom naporu da usvaja kur'anske ajete, i tako otežavaju njegov duhovni put. Vanjska stvarnost, kojom smo svi ograničeni, hafizu može da oteža njegovo učenje. I *hafizova* duša, poput duša ostalih ljudi, je ograničena i sklona ovosvjetskim potrebama, tako da *hafiz* neminovno stupa u borbu s prohtjevima svoje duše, nastojeći ih pobijediti i suzbiti.

Njegovom dušom odjekuju one iskonske Hidrove rečenice upućene Musau, a.s., *Nećeš moći istrpjati uza me... A i kako bi istrpio nešto o čemu nemaš nikakvo znanje*¹¹. Njegova se duša bori, naročito na početku puta učenja Kur'ana kada stvarno nema znanja o tome kako naučiti toliko ajeta napamet, a posebno kako ih sačuvati do kraja života. Mnogi čak i nisu sigurni da li će uopće to i postići. Od njega se, kao i od Musaa, a.s., traži da vjeruje da će se strpljenje isplatiti i da na putu upijanja Kur'ana ne pita hoće li i kada će završiti njegov put. Ovo može

⁸ Više vidjeti u: Eva de Vitraj-Mejerovič, Poetika islama, u: Julija Kristeva, *Prelaženje znakova*, Svjetlost, Sarajevo, 1979.

⁹ O strukturnom djelovanju arabeske u književnosti više vidjeti u: Esad Duraković, *Orijentologija, univerzum sakralnog teksta*, poglavlje Poetika arabeske, Tugra, Sarajevo, 2007.

¹⁰ Sura Al-'Ankabut, ajet 49.

¹¹ Sura Al-Kahf, ajeti 67. i 68.

biti prijelomna faza na putu učenja, jer tada *hafiz* biva u najvećem iskušenju da li da nastavi učenje ili da se zadovolji već naučenim, za što je siguran da može sačuvati do kraja života. Mnogi u ovoj fazi odustaju jer još ne smatraju realnim da mogu usvojiti cijeli Kur'an.

Međutim, oni ustrajni neminovno prolaze i kroz tri faze *Hidrove škole strpljenja*. Sve tri faze ustrajavanja na ovom putu upućuju na to da, poslije teškog napora i vjere u uspjeh, neminovno dolazi slast i pobjeda. Oni potapaju lađu svojih strasti i prohtjeva i ne daju da je šejtan, smutljivac, obuzme, da bi na kraju duša, nakon mnogo iskušenja, isplivala spašena od nečistoća materijalne i tjelesne zavisnosti, oni prodaju vrijeme prolaznog užitka za vječno. Oni svakodnevno suzbijaju svoju *nafs ammara bi al-su'* (dušu sklonu zlu), ne dopuštajući joj da ih nagovori na nasilje i krivi put (...*pa smo se pobjerali da će ih on nagnati na nasilje i krivovjerje*¹²). Poslije svake faze plod truda je sve slađi, a sve to svoje upotpunjenje dobiva rušenjem posljednje prepreke na ovom putu, odnosno donošenjem čvrste odluke i obećanja Allahu dž. š. da će se posvetiti čuvanju Njegove Riječi do kraja života. *Hafizova* duša, tako, vremenom sazrijeva i glača se uz stalno učenje Kur'ana, moleći Gospodara Musaovom dovom: *Gospodaru, razgali mi grudi moje, i lagahnom učini misiju moju, i s jezika mi skini uzlove...* Na kraju, njegova duša osjeća ono Božije obećanje ...*Musa, tvojoj molbi udovoljeno je*¹³, i *hafiz* biva darovan najvrjednijim blagom ovoga i onoga svijeta, čašću da čuva čitav Kur'an u svome srcu. Tako *hafiz* postepeno vježba svoju dušu i navikava je na učenje Kur'ana, a kada jednom nauči Kur'an, mora se svaki dan vraćati njegovom ponavljanju. Od ajeta do ajeta *hafiz* se uči *saburu*, jednoj od najplemenitijih ljudskih vrlina. Bez *sabura* nije moguće naučiti i obnavljati Kur'an. *Hafiz* mora, na svom putu duhovnog usavršavanja, prohoditi trnovitim putem jačanja svoje volje da bi se na kraju okitio ovom vrlinom. Provodeći hafiza kroz univerzum svojih kazivanja, Kur'an svakim ajetom pomaže hafizu da iskristalizira svoju dušu i navikne je na *sabur*. Tako se suština-*hakika* *sabura*, ustvari, otkriva u ajetima.

Hafiz, po principu onog transcendentnog i ahiretskog *'igra' wa-r-rtaqi* (uči i penji se), na ovom svijetu prelazi jedan duhovni put po vertikali kroz duhovna predvorja, nikad ne prekidajući i stalno kružeći kur'anskim univerzumom od

¹² Sura Al-Kahf, ajet 80.

¹³ Sura, Taha, ajet 36.

njegovog prvog do tridesetog džuzua. Tako, mogli bismo reći, na hafizovom putu uzdignuća ima onoliko duhovnih stepenica koliko i ajeta u Kur'anu. Ovo potpuno korespondira s tradicijom prvih muslimana, koji su svaki naučeni ajet nastojali unijeti u život, odnosno oživiti ga u sebi i u svom načinu života. Kako svaka stvar ima svoju suštinu, zbilju ili *hakikat*, tako i duhovni napredak hafiza u konačnici završava u *hakikatu*. Šta je *hakikat* hafizovog duhovnog pregnuća? Henry Corbin navodi da je pozitivna religija - *Šerijat*, egzoterični aspekt Ideje - *haqiqa*¹⁴, dok je Ideja ezoterični aspekt pozitivne religije. Pozitivna religija je simbol, a Ideja je simbolizirano¹⁵. Shodno ovome, Ideja-suština ili *hakika* hafiza je da hafiz, prohodivši kroz duhovne *mekame* i tako usavršavajući svoju dušu učeci Kur'an, postigne potpuni smiraj i mir s Bogom sjedinivši se i duboko proživljavajući Njegovu uzvišenu Riječ. Poput *salika* koji svoje smjernice i putokaze nalazi u Božijem obaveznom zakonu *Šerijatu*, i hafiz, nastojeći u praksu provesti sve Božije odredbe, radeći u skladu s propisima Kur'ana, svoj duhovni put započinje upravo sa i u okviru *Šerijata*. Bespredmetno je govoriti o nekome ko uči Kur'an, a ne poštuje njegove propise. Na ovom stepenu su i *salik* i *hafiz* potpuno isti. Oni imaju istu polaznu tačku. Sa iste duhovne stanice otpočinju svoj put.

Jedno duhovno predvorje, jedan *mekam* može biti određen postizanjem suštine *hakike* i oživljavanjem u praksi određenog broja naučenih ajeta, ili jedne sure, ili njenog jednog dijela. Isto tako u jedno predvorje se može doći dosegnuvši *hakiku* jednog ajeta, tako da jedno predvorje može biti i samo jedan ajet. Naprimjer, kada hafiz učeci Kur'an dođe do ajeta: *Vi koji vjerujete*

¹⁴ O *haqiqi* možemo govoriti a da ne ulazimo nužno u oblast spekulativne teologije i razumijevati je kao unutrašnje razumijevanje *Šerijata*. Unutra doživljavati *Šerijat* ne znači odvojiti se od njega nego, naprotiv, živjeti s dubokom sviješću o njegovom smislu. *Haqiqa* ne mora nužno biti nastojanje da se na iracionalan način, kroz iluminaciju u intuitivnom i ekstatičnom stilu pređu granice naše percepcije koja je bazirana na korištenju razuma i Objave. Nju možemo poimati kao duhovni, zbiljski aspekt svakog islamskog propisa. Tako, namaz ima svoju *haqiqu*, jer ga vjernik ne obavlja samo mehanički, nego bez rutine, ispunjavajući ga unutarnjim životom. *Haqiqa* namaza je obavljena ruhom strahopoštovanja, bogobojažnosti, dubokom sviješću o Božijoj sveprisutnosti, što u konačnici završava vjernikovim *mi'radžom* - duhovnim uzdizanjem Bogu i suzama koje teku iz srca koje je spoznalo, srca koje voli.

¹⁵ Više vidjeti u: Henry Corbin, *Historija islamske filozofije*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1977. g., str. 15.

*Allahu se smjerno pokajte...*¹⁶, pa razmišljajući o njemu, osjećajući u svom srcu njegovu suštinu, a to je Božiji poziv na traženje oprosta od Njega – on u svoj život uvodi *tewbu*-pokajanje¹⁷ kao jednu od osnovnih odrednica. Tako *tewba* postaje jedno neizbježno duhovno predvorje njegovog puta, a hafiz otkriva *hakiku* ovog ajeta shvatajući da njegov život mora biti ispunjen stalnim vraćanjem Allahu, tražeći oprosta od Njega, bivajući duboko svjestan Njegove sveprisutnosti. Hafiz na svom neprekidnom putu pokajanja putuje kroz ajete u kojima se spominju Lijepa Božija imena, pa tako osjeti strah kad spomene Onog Koji žestoko kažnjava - *Šadidu-l-'iqab*, a obraduje se i srce mu se smiri kada spomene Svemilosnog - *Al-Rahim* i Onog Koji mnogo prašta - *Al-Gaffar*. Hafiz je, na taj način, u stalnom, tj. neprekidnom duhovnom proputovanju od svijesti o Božijem *Galalu* (moći i sili) do svijesti o Božijem *Ġamalu* (milosti). Svakim povratkom na ajete slične ovima *hafizova* duša se trgne iz bezbrižnog sna i njegovim tijelom prolazi osjećaj strahopoštovanja i bogobožnosti koji naposljetku završava u nadi u Allahovu beskrajnu milost jer... *milost Moja obuhvaća sve...*¹⁸ Nakon proživljene situacije - *hala* i rađanja ovakvih osjećaja, *hafizu* *tewba* postaje draga, te se njoj stalno okreće. Ovo je jedan od najvažnijih meqama i u *tesavvufu* i u *tebaffuzu*.

U samoj srži duhovnog napora koji vodi do hakikata je i *tadabbur*¹⁹- promišljanje i ozbiljenje kur'anskih mudrosti, koje je, opet, stvar srca jer, da nije tako, Allah dž. š. vjerovatno ne bi upozoravao: *Zar oni o Kur'anu ne razmišljaju, ili katance imaju srca njihova!?*²⁰ Tako hafiz hakikat svakog ajeta postiže i duhovnim uranjanjem u beskonačni okean kur'anskog znanja i mudrosti. Preko kur'anskih riječi čijim prostranim obzorjima razvija svoj svjetlosni let, hafiz dobiva *ilham* (ilham) - nadahnuće, Bogom dan kreativni podsticaj kojim se služi u svom životu. Ovaj podsticaj ustvari je stalno upućivanje Božijim putevima onih koji se radi Boga trude: *One koji se budu zbog Nas srčano borili čemo, sigurno, Našim putevima uputiti, jer Allah je, pouzdano, uz one koji su*

¹⁶ Sura Al-Tahrim, ajet 8.

¹⁷ O suštini tevbe više vidjeti u: Ibn Qajjim el-Dževzije, *Na putu ka Allahu*, Bookline, Sarajevo, 2005. od str. 229. do str. 494.

¹⁸ Sura Al-'Araf, ajet 156.

¹⁹ Ovdje podrazumijevamo da hafiz razumije arapski jezik i značenje kur'anskih izraza, ne želeći umančiti vrijednost učenja Kur'ana onih koji ga ne razumiju jer ne poznaju arapski jezik.

²⁰ Sura Muhammad, ajet 24.

dobročinitelji.²¹ Hafizov *al-ğihad fi 'Allah* (borba zbog Allaha) je njegovo stalno vraćanje na Kur'an i njegova borba da sačuva svaku kur'ansku riječ. Zbog toga Allah dž.š. hafiza, u njegovom životu, upućuje Svojim putevima. Ti putevi mogu biti rješenja za određene životne probleme i nedoumice koja Allah dž. š. posredstvom *ilhama* daruje hafizu.

Postoje dvije vrste kontemplacije. Prva je ishod savršene vjere a druga ushićene ljubavi. Obje su spojene u hafizu jer, gledajući Božije znakove tjelesnim okom, u njemu se razvija ljubav i čežnja za Uzrokom svih stvari. Kako to lijepo primjećuje S. H. Nasr, islam vodi suštinskom znanju koje upotpunjuje naš bitak, čini nas pripravnim da spoznamo to što mi jesmo i da budemo to što spoznajemo ili, drugim riječima, islam u jednu cjelinu povezuje znanje i bivanje, i, u konačnici, smiruje ih unutar sjedinjujuće vizije o Zbilji.²² Tako hafiz, razmišljajući o kur'anskim ajetima, ploveći njegovim beskrajnim univerzumom, postepeno čisti svoje srce i upotpunjuje svoju spoznaju Boga (*ma'rifa*). Iako ima veze s raciom, ne i s racionalizmom, njegova spoznaja se sve više i više temelji na srcu, sve dok ne dosegne svoju puninu postajući dar Božiji, svjetlost Božije milosti darovane hafizu. Tako hafiz postaje tragač za Bogom i Njegovom ljubavi, a njegov duhovni put postaje put ka Bogu.

Hafiz se stalno okreće ukруг, baš kao što u svemiru sve plovi. Poput mevlevije koji s univerzumom slavi Allaha dž. š. hafiz ima svoj *sema'* koji počinje od harfa *ba* u Bismilli, nastavlja svoj put kroz kur'anski svijet proživljavajući svaki izgovoreni harf, a zatvara krug na posljednjem slovu sure Al-Nas, slovu *sin*, i to mu je dovoljno, to mu je *bas*²³, baš kao što je i Kur'an dovoljan kao uputa svim svjetovima. *Salik* sufija, nakon pređenog duhovnog puta, postiže najviši stepen zikra i to *ziker al-qalb* - ziker srca, a salik *hafiz* na kraju postiže *hifz al-qalb* - hifz srca kao najviši stupanj hifza, a kako je *Kur'an* vrhunac zikra, ustvari i sam *ziker*, jer ga Allah dž. š. tako naziva u suri *Al-Higr* u 9. ajetu, onda i hafiz, poput salika, postiže najviši stepen zikra. Kako je ovaj *ziker* jedini počašćen Božijom sveltremenom zaštitom jer *Zaista, Mi smo Ti Koji su Opomenu-Kur'an*

²¹ Sura Al-'Ankabut, ajet 69.

²² S. H. Nasr, *Muhammed čovjek Božiji*, Naučnoistraživački institut Ibn Sina, Sarajevo, 2007. str. 129.

²³ O simbolici riječi i slova u islamu više vidjeti u: Annemarie Schimmel, *Odgonetanje Božijih znakova, fenomenološki pristup islamu*, El-Kalem, Sarajevo, 2001. str. 197.

(*Zikr*) dostavili i Mi pouzdano čuvamo ga!²⁴, tako hafiz svojim čuvanjem, svojom brigom o Kur'anu biva počašćen od Boga darovanim, pa makar i simboličnim, učešćem u zaštiti Božije Riječi. Iako Bogu ne treba nikakvo sredstvo da bi sačuvao Kur'an, On iz Svoje beskrajne milosti upravo hafiza čini svojevrsnim sredstvom pomoću kojega štiti Svoju Riječ. Tako hafizova briga o Kur'anu postaje čast i Bogom zadata sveta dužnost. Štaviše, on se baš zbog toga što nosi čitav Kur'an u sebi, stavlja sa Kur'anom u hlad Božije zaštite i, poput Kur'ana, i on postaje *mahfuz*-sačuvan. Dakle, on je u isto vrijeme i *hafiz* i *mahfuz*, i čuvar i čuvani. Stoga, svaki *hafiz*, kao i *salik*, počevši od *Šerijata* i njegovih propisa unutar čijeg univerzuma se kreće, ima vlastiti *tarik*at, svoju stazu kojom mora prohoditi da bi došao do *hakikata*, odnosno do suštine.

Kako *salik* unutar svoga *tarikata* ima pravila koja slijedi i šejha koji mu je duhovni mentor, tako i *hafiz* ima muhaffiza i određeni metod po kojem postepeno usvaja kur'anske ajete i pamti ih. To je njegov prvi susret s ajetima. On je tada na početku duhovnog pregnuća još daleko od *hakikata*, jer, ako se uzdiže sa svakim ajetom, onda svaki ajet ima svoj *hakikat* a u konačnici, nakon postizanja pojedinačnih *hakikata* ili *haqiqa guz'iyya* stalnim duhovnim usavršavanjem, postepeno se dolazi do *haqiqa kulliyya*, odnosno *hakikata* cijeloga Kur'ana. Uz stalno ponavljanje kur'anskih ajeta hafiz postepeno osjeti njihovu snagu u sebi, svaki dio njega osjeti drhtaj i uznemirenje. Vremenom se drhtaji pojačavaju i razvijaju tako da sada ajeti potpuno obuzimaju tijelo hafiza i on onda osjeti Božiju blizinu, slast Božije ljubavi i slast vjerovanja - *halawa al-iman*. Svakim novim naučenim ajetom proživljenim duboko u sebi postepeno se glača ogledalo hafizove duše tako da na kraju hafiz postaje poput *uglačanog ogledala* u kojem se ogleda Poslanik, a.s.; tada hafiz biva najbliži Poslaniku, a.s., i njegov život postaje sve sličniji Poslanikovu, a.s., životu. Ovaj stepen samo rijetki postižu, samo ustrajni koji su u sebi i u svom životu oživili sve napatke Božijeg Poslanika, a.s.: Oni tada postaju "živi Kur'an", postaju nosioci Božijeg bajraka i plemići Poslanikovog, a.s., ummeta - zajednice.

Konačnica svake *hakike* nesumnjivo je *Ljubav*, pa je tako i u slučaju hafiza, kada *Zikr* uđe u srce, onda ulazi i razvija se u njemu i ljubav prema Bogu. To je ona istinska, jedina prava, nepatvorena ljubav, Ljubav ponad svih ljubavi - *ʿašq haqiqi* (ishq-i-haqiqi), a sve druge su njena sjena i njen odraz *ʿašq mağazi*

²⁴ Sura Al-Hiğr, ajet 9.

(ishq-i-majazi). Ona je atribut Božiji, a Bog je Onaj Koji mnogo voli - *Al-Wadud*. Sve stvari sudjeluju u Božijoj Ljubavi, poticajnoj sili stvaranja, pa su stoga sve stvari zaljubljenici, tumačeći Rumijev put ljubavi, zaključuje Chittick.²⁵ Ipak, ima onih kod kojih je čežnja za Allahom dž.š. veća, koji svoje lice i svoju dušu potpuno upravljaju Njegovom Licu. To su oni koji najviše vole Allaha dž.š. ...a oni što vjeruju vole jače Allaha.²⁶ Hafizovo duhovno pregnuće ide u ovom pravcu, neprestano nastojeći da postigne svoju konačnicu u onom Božijem *yuhubbuhum wa yuhubbunah* - On njih voli a i oni Njega vole, odnosno stepen kada Allah dž. š. zavoli Svoga roba. Tada se upotpunjuje i zaokružuje duhovno pregnuće hafiza koji tako doseže stepen duše zadovoljne svojim Gospodarom i On njome postaje zadovoljan. Tada se njegovo tijelo ispunjava *kur'anskom svjetlošću* (*al-nur allari anzalnah* - Svjetlost koju Mi objavljujemo) i on u svom svjetlosnom letu doseže duhovnu puninu i postaje *kur'anski čovjek* (*al-insan al-qur'ani*) ili *čovjek Kur'ana* (*insanu-l-Qur'an*). To je ono transcendentno Svjetlo za koje Bog traži da se u njega vjeruje, *Pa zato vjerujte u Allaha i Njegova poslanika i Svjetlo koje Mi objavljujemo...*²⁷ Ono se ne vidi tjelesnim okom, ali je itekako stvarno i nije nikakva iluzija. Svjetlo Kur'ana je Bogom dana realija i u nju vjernik ne sumnja. Kao što se energija ne vidi golim okom, ali se njene posljedice vide, tako se ova Svjetlost osjeća u srcu i reflektira se iz srca u vanjski svijet. Krenuvši ka istom cilju, prohodivši sličnim duhovnim perivojima, *salik* i *hafiz* se sada, na ovoj tački, u konačnici susreću, i to obojica kao *'arifi* (oni u čijim srcima se smiruje spoznaja Boga) - istinska ogledala u kojima se u svjetlu potpunog savršenstva ogleda Ljubav Božija i Svjetlost Božija.

Dosegnuvši ove duhovne stepene, hafiz ni u kom slučaju ne postaje sveti čovjek, niti se njegov duhovni put završava, nego, od samog početka duhovnog puta do kraja njegova života, ostaje jedino i samo sluga Božiji. Božanska svetost pripada samo Bogu, a hafiz svoje duhovno usavršavanje postiže samo hodeći putem potpune odanosti i služenja Bogu. On nikada ne izlazi iz okvira saveza sluga-Gospodar. Kako to Schuon lijepo objašnjava, put Saveza nipošto ne znači da se sluga kao takav sjedinjuje s Gospodarom kao takvim, ili da čovjek

²⁵ William C. Chittick, *Sufijski put ljubavi, Rumijeva duhovna učenja*, Naučnoistraživački institut "IBN SINA", Sarajevo, 2005. preveo prof. dr. Rešid Hafizović, str. 230.

²⁶ Sura Al-Baqara, ajet 165.

²⁷ Sura Al-Tagabun, ajet 8.

skončava poistovjećujući se s Bogom. Sluga nikada ne prestaje biti sluga, ali u njemu postoji nešto što može nadići - ne bez milosti Gospodara - osovinu *sluga-Gospodar* ili *subjekt-objekt* i ostvariti apsolutni Ego.²⁸

Iznutra ispunjen kur'anskim svjetlom, uglačanog ogledala svoje duše u kojem se ogleda Poslanik, a.s., *kur'anski čovjek (al-insan al-qur'ani)* počinje reflektirati to svjetlo u svijet. On se prepoznaje po tom svjetlu u svijetu i ono se osjeti među drugim ljudima. U njegovom govoru, pokretima, pogledima i svakoj drugoj akciji mora se osjetiti duh Kur'ana. Na taj način, hafiz postaje koristan i ljudima oko sebe, šireći i djelujući u skladu s milošću ukazanom od Boga. Njegovo vrijeme postaje sveto vrijeme - *al-waqt al-muharram*, ograničeno i određeno stalnim vraćanjem na Kur'an, jer, kad se jednom sjedini s njim, onda svaki njegov postupak i svaka njegova odluka mora biti determinirana Kur'anom. Ovo *sveto vrijeme* je, ustvari, nepovredivo vrijeme kada se hafiz posvećuje učenju Kur'ana. Ono je zabranjeno, *haram* drugim aktivnostima, a u isto vrijeme je i *hram Božiji*, svetište u kojem hafiz nalazi svoj smiraj. Kao što se hafizove i uopće vjernikove aktivnosti determiniraju namazom, dnevnom obaveznom molitvom, tako sada i učenje Kur'ana, koje je u njegovom slučaju od vjerom pohvaljene aktivnosti postalo također dnevna obaveza, određuje hafizov život. Zidovima hrama Božijeg, u ovo sveto vrijeme, hafiz biva zaštićen, *mubrim*, od činjenja grijeha jer, jednostavno, svaki put kada se posveti učenju Kur'ana (a to čini svaki dan), on nema vremena za ružne misli niti za grijeh. Time se u hafizu i njegovom životu u svoj svojoj punini ostvaruje ajet: *Zaista ovaj Kur'an upućuje na ono što je najispravnije, donoseći radosne vijesti za pravovjernike koji dobra djela čine: da golema nagrada za njih je*²⁹, jer Kur'an u potpunosti determinira njegov život i, provodeći hafiza kroz sebe, vodi ga pravim putem. Tako hafiz biva darovan *hidajetom* (uputom), jednim od esencijalnih aspekata *hakike* Kur'ana. ■

²⁸ Više vidjeti u: Frithjof Schuon, *Dimenzije islama*, El-Kalem, Sarajevo, 1996. str. 65., preveo sa engleskog dr. Rešid Hafizović.

²⁹ Sura Al-'Isra, ajet 9.

Literatura

1. *Kur'an s prijevodom na bosanski jezik*, preveo sa arapskog jezika Esad Duraković, Svjetlost, Sarajevo, 2004.
2. Rešid Hafizović, *Temeljni tokovi sufizma*, Bemust, Sarajevo, 1999.
3. Teufik Muftić, *Gramatika arapskog jezika*, Ljiljan, Sarajevo, 1998.
4. Eva de Vitraj-Mejerović, Poetika islama, u: Julija Kristeva, *Prelaženje znakova*, Svjetlost, Sarajevo, 1979.
5. Esad Duraković, *Orijentologija, univerzum sakralnog teksta*, Tugra, Sarajevo, 2007.
6. Henry Corbin, *Historija islamske filozofije*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1977. g.
7. S. H. Nasr, *Muhammed čovjek Božiji*, Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", Sarajevo, 2007.
8. Imam en-Nevevi, *Adabi učenja Kur'ana*, El-Kalem, Sarajevo 1998. g.
9. Ibn Qajjim el-Dževzije, *Na putu ka Allahu*, Bookline, Sarajevo, 2005.
10. Frithjof Schuon, *Dimenzije islama*, El-Kalem, Sarajevo, 1996. preveo sa engleskog prof. dr. Rešid Hafizović.
11. Annemarie Schimmel, *Odgonetanje Božijih znakova, fenomenološki pristup islamu*, El-Kalem, Sarajevo, 2001.
12. William C. Chittick, *Sufijski put ljubavi, Rumijeva duhovna učenja*, Naučnoistraživački institut "IBN SINA", Sarajevo, 2005. sa engleskog preveo prof. dr. Rešid Hafizović
13. Rešid Hafizović, „Ibn Arebijeva spoznajna teorija“, u: *Prilozi za orijentalnu filologiju 42-43.*, Orijentalni institut, Sarajevo, 1992-93.
14. Abdul-Kadir 'Isa, *Istine o tesavvufu*, Odbor islamske zajednice Tuzla, Tuzla, 1998. preveo Ahmed Mešić

Berin Bajrić

MAN OF THE QUR'AN (*AL-INSAN AL-QUR'ANI*) AND HIS FLIGHT OF LIGHT

This paper focuses on memorising the Qur'an by heart as an unusual, if not unique religious phenomenon. There are endless forms of experiencing this Qur'anic phenomenon, opening very wide views to a true student of the Truth and the inner meaning of the Qur'an. Memorisation of the Qur'an includes two inseparable aspects: *taḥfīz*, the external aspect of memorisation of the Qur'an or the physical substance, and *teḥaffūz*, which is the main topic of this paper, the inner aspect of memorisation of the Qur'an. The paper tries to promote the idea that memorisation of the Qur'an should not be reduced to simple and mechanical repetition, but rather to use *teḥaffūz*, defined as the spiritual ascent to God through memorisation in stages, which

includes entry into the spiritual aspects of different parts, allowing the *hafiz* to perfect his soul and finally to reach the level when one's soul pleases the Lord and the soul itself is pleased. Thus the *hafiz*, the traveller, polishes his soul by learning the Qur'an, by practicing its teaching and instructions left by the Prophet, peace be upon him, and becomes a mirror to reflect the Prophet, p.b.u.h., the first man of the Qur'an and the first *hafiz*, allowing the learner to become a man of the Qur'an and a truly spiritual being.